

AHMET MİDHAT EFENDİ’NİN SEYAHATNÂMELERİNDEN: “SAYYADANE BİR CEVELAN”

Among the Travels of Ahmet Midhat Efendi: Sayyadane Bir Cevelan

Prof. Dr. Kemal TİMUR

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye.
kemaltimur@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Feyza BULUT

Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Diyarbakır, Türkiye. feyzaislamoglu@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received

04.06.2023

Kabul/Accepted

22.06.2023

Sayfa/ Page

1-14

Öz

Ahmet Midhat Efendi, Tanzimat dönemi Türk edebiyatının en velut yazarlarından. O, roman, hikâye ve tiyatro gibi edebî türlerde kaleme aldığı eserlerin dışında eğitimci yönü, gazeteciliği, tarihçiliği ve medeniyet dünyamıza değer katan diğer cepheleriyle çağını aşan bir şahsiyettir. Eserlerinde dünyanın neredeyse tüm kıtalarına yayılmış geniş bir coğrafyayı konu edinen Ahmet Midhat Efendi, gerçek hayatta da geniş bir coğrafyayı görüp gezme fırsatı bulmuştur. Yaşamının erken dönemlerinde Niş, Rusçuk ve Bağdat’ta bulunan yazar, 1889’da Stockholm’de düzenlenen Müsteşrikler Kongresi münasebetiyle Avrupa’nın önemli bir bölümünü gezme fırsatı bulur. Bu seyahatindeki intibalarını *Avrupa’da Bir Cevelan* adıyla neşreden Ahmet Midhat, bir başka gezisini *Sayyadane Bir Cevelan* adıyla 1892 yılında neşrederek okurlarıyla paylaşır. İzmit Körfezi’nde gerçekleştirilen bir av gezisini anlatan bu eser, ilk olarak 1952’de yeni harflere aktarılmıştır. 2001 yılında sadeleştirilerek yeniden basılan *Sayyadane Bir Cevelan*, 2017 yılında bu kez aslına sadık kalınarak tekrar okurların istifadesine sunulur.

Bu çalışmada, toplamda dört günün anlatıldığı *Sayyadane Bir Cevelan*’ın öne çıkan yönleri değerlendirilecektir. Bu doğrultuda hem gezi yazısının edebiyatımızdaki yeri hatırlanmış olacak, hem de Ahmet Midhat’ın tecrübelerinden istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Ahmet Midhat Efendi, Seyahat, *Sayyadane Bir Cevelan*.

Abstract

Ahmet Midhat Efendi is one of the most productive writers of the Tanzimat period Turkish literature. Apart from the works he has written in various genres such as novel, story and theatre, he is an advanced character in aspect that his educational, journalist, historian and many other genres add value to our civilization world. Ahmet Midhat Efendi got around a wide geography in his real life who has written his works about a wide geography that expand almost all continents of the world. In early periods of his life, writer who has been in Niş, Rusçuk and Bagdad finds the opportunity of sightseeing a considerable part of Europe because of the Orientalists Congress in Stockholm in 1889. Ahmet Midhat who disseminates his impressions in mentioned sightseeing in the name of *Avrupa’da Bir Cevelan*, he disseminates his next sightseeing in 1892 in the name of *Sayyadane Bir Cevelan* and he shares with his readers. This work that is about a hunting expedition occurred in İzmit Gulf latinised in 1952 firstly. *Sayyadane Bir Cevelan* that has been reprinted by reducing in 2001, has been made available to readers by literalizing in 2017.

In this work, *Sayyadane Bir Cevelan* in that explained four days will be commented by its prominent ways. Accordingly situation of travel writings in our literature will be remind and also experiences of Ahmet Midhat will be utilized.

Keywords: Literature, Ahmet Midhat Efendi, travel, *Sayyadane Bir Cevelan*.

Atıf/Citation: Timur, K. ve Bulut, F. (2023). Ahmet Midhat Efendi’nin Seyahatnâmelerinden: “Sayyadane Bir Cevelan” *International Journal of Filologia*. ISSN: 2667-7318 6(9), 1-14.

Giriş

Ahmet Midhat Efendi, Türk edebiyatının *Hace-i Evvel*'i olarak tanınmasının yanı sıra, birçok eleştirinin de muhatabı olarak yazım hayatını sürdürmüş önemli kalemlerimizdendir. O, kimi zaman Batıcı olmakla suçlanmış kimi zamansa II. Abdülhamid idaresine yakın durması gerekçe gösterilerek eleştirilmiştir. Özünde toplum tarafından anlaşılma ve onlara faydalı olmak için eserlerini kaleme alan yazar, bu nedenle kimi zaman hedef gösterilmekte ve Şevket Rado'nun işaret ettiği üzere bir mücadele içerisinde bulunmaktaydı:

Her şeyden önce bir öğretmen olan Ahmet Midhat Efendi vatandaşlarına bir şeyler anlatmak, onlara bazı şeyleri öğretmek istediği için yazılarını, kendi devri edebiyatçılarının tercih ettikleri tuntuşaklı Osmanlı diliyle değil, ne dediğini kolayca anlayabilmeleri için halkın konuştuğu dille yazıyor, başta kendi damadı Muallim Naci olduğu halde eski ekol yanlılarıyla savaştan geri kalmıyordu (Rado, 1986: 6).

Edebî faaliyetlerinin yanı sıra gazeteciliği ve memuriyetleri münasebetiyle de araştırma konusu olan Ahmet Midhat Efendi'nin kalem oynattığı önemli alanlardan biri gezi yazılarıdır. Hayatının farklı dönemlerinde - Bağdat'tan Stockholm'e kadar - farklı coğrafyalarda bulunan yazar, buralarda gördüklerini eserlerine yansıtmış ve bu hususta müstakil kitaplar telif etmiştir. Bunlardan en bilineni 1889 yılında yazmış olduğu *Avrupa'da Bir Cevelan*² başlıklı eseridir. İlk olarak tefrika suretinde neşredilen daha sonra ise kitap hâlinde basılan bu hacimli eser, Ahmet Midhat'ın Avrupa'da Müsteşrikler Kongresi'nde görevli bulunduğu süre zarfında tecrübe ettiği Avrupa hayatını konu alır. Müsteşrikler Kongresi öncesinde Balkanlar dışında Avrupa'ya gitmeyen Ahmet Midhat Efendi, kimi eserlerinde okuma ve araştırmalarına dayanarak okurlarına Avrupa'yı anlatmıştır. Örneğin *Paris'te Bir Türk* adlı roman tamamen bu araştırmaların sonucu olarak telif edilmiştir.³

Ahmet Midhat Efendi bu kez 1892 yılında *Sayyadane Bir Cevelan* adlı gezi kitabını yayımlar. Bu eser *Avrupa'da Bir Cevelan* kadar hacimli değildir. Çünkü hazırlığı ile birlikte toplamda dört günü anlattığı, İzmit Körfezi'ndeki bir av gezisi eserin içeriğini oluşturur. Gezi, Beykoz'da başlar, Tavşancıl'a kadar devam eder. Kotra ile yapılan bu gezide hem görülen yerlerdeki önemli detaylar okurla paylaşılır, hem de gezi ekibinin avlanma ve seyahat tecrübelerinden faydalanılır. Eser ilk olarak *Tercüman-ı Hakikat*'te tefrika edilmiş, 1892 yılında ise kitap olarak basılmıştır. Eserin yeni yazıyla ilk basımı 1952 yılında Hakkı Tarık Us tarafından *İzmit Körfezinde Bir Gezinti* adıyla yapılmıştır (Ahmet Midhat, 1952). Us, eseri yeni yazıya aktarırken sadeleştirme yapmış, bazı kısımları da çıkarmıştır. Eser 2001 yılında *Sayyadane Bir Cevelan* adıyla Sami Önal tarafından tekrar yayımlanmıştır. Bu baskıda kelimelerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları kullanılarak sadeleştirme yapılmış fakat Ahmet Midhat'ın üslubuna bağlı kalmıştır. Eserin son yayımı ise bizim de kaynak olarak kullandığımız, İsmail Alper Kumsar tarafından yapılan neşirden ibarettir (Kumsar, 2017). Bu basımda Kumsar, Ahmet Midhat'ın metnini doğrudan aktararak, bir nevi dönemin dilini de okurlara tanıtmak istemiştir. Bunun yanı sıra Kumsar, bazı kelimelerin bugünkü karşılığını dipnot olarak vermiş, böylece anlaşılma güçlüğüne de önüne geçmiştir.

1. Tanzimat'a Kadar Yazılan Gezi/Seyahat Yazılarının Türk Edebiyatındaki Serüvenine Kısa Bir Bakış

İnsanların gezdikleri yerlere dair izlenimlerini, hatıralarını başkalarıyla paylaşma isteği öteden beri var olagelmıştır. Günlük hayatta bile gezip gördüğü yerleri büyük bir istekle çevresiyle paylaşmak isteyen insan, iş yazın sahasına gelince söz konusu gözlemlerini daha sistematik, etkileyici ve detaylı olarak ortaya koyma yolunu seçer. Nitekim gezisini/seyahatini kitaplaştırarak nesiller ötesine aktarmak gibi bir maksadı olan seyyahın/gezginin itinayla seçerek hafızasında tuttuğu her anekdot, hem tarihî bir vesika hem de edebî bir değer olarak önem kazanır. Ancak gezginin her seyahati, sırf seyahat etmek maksadıyla gerçekleşmez. Kimi zaman resmî bir görev, eğitim, esaret, firar, askerî bir sefer gibi

gerekçeler de gezi yazılarının teşekkülüne meydan verir. Dolayısıyla her gezi yazısının/Seyahatnâmenin müellifini bizatihi seyyah olarak tanımlamak doğru olmayabilir. Evliya Çelebi'yi elli yılı aşkın üç kıtada gezdiren ve on ciltlik bir külliyyatın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan sebep ile Yirmisekiz Çelebi Mehmed'e Fransa Sefâretnâmesi'ni yazdıran gerekçenin aynı olmadığı ortadadır. Bu açıdan bakıldığında gezi yazılarının dönemin koşullarına göre şekillendiğini söylemek mümkündür.

Orhan Şaik Gökyay'ın işaret ettiği üzere Seyahatnâmeler, sadece edebiyat değil tarih ve coğrafya çizgisinde de kesişirler (1973: 457). Dolayısıyla çok sayıda disipline ait malumat barındıran bu türden eserler, adeta etnografik veri hazinesi olarak da dikkat çekerler.

Hiç şüphesiz Türk edebiyatında gezi yazısı denilince akla gelen en önemli eser Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesidir. Elli yılı aşkın bir dönemin (1630-1681) çok detaylı gözlemlerini, tecrübelerini içeren bu eser, müellifi tarafından Mısır'da kaleme alınmış ve onun ölümünden çok sonra İstanbul'a gönderilerek çoğaltılmıştır. (Tezcan, 2009: 16) Ancak Türk edebiyatında gezi yazılarının tarihçesi Evliya Çelebi'den daha önceye dayanmaktadır. Hoca Gıyasüddin Nakkaş ve Ali Ekber Hatai gibi zatların 16. yüzyılın henüz ilk çeyreğinde telif ettikleri eserleri Seydi Ali Reis, Âşık Mehmet, Kâtip Çelebi gibi isimlerin eserleri takip etse de (bk. Okyay: 1973: 459-460) gezi yazılarının artmaya başlaması özellikle Avrupa'ya sürekli elçilerin gönderilmesi, memurların eğitim ya da başka maksatlarla Avrupa'ya gönderilmesi ile gerçekleşmiştir. Bilhassa Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Fransa nezdinde elçi olarak izlenimlerini bir rapor hâlinde İstanbul'a sunduğu Fransa Sefâretnâmesi, bir seyahat kitabının hayati gelişmelerin başlangıcı olabileceğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Nitekim Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Garplılaştırma tarihimizde en mühim eser olarak işaret ettiği (1988: 44) bu sefaretname, planlı ve programlı bir gezinin mahsulü olarak dikkat çeker. Sadece Yirmisekiz Çelebi Mehmed değil, Ahmet Resmî, Mahmud Raif, Namık Paşa, Ebubekir Râtıb, Seyyid Ali, Mustafa Râsih⁴ gibi sefirlerin kaleme aldıkları sefaretnameler de kültür ve medeniyet tarihimiz ile gezi yazılarımızın tarihi bakımından oldukça değerli birer vesika niteliği taşırlar.

2. Ahmet Midhat Efendi ve Seyahatnâmeler

Ahmet Midhat Efendi'nineserlerinin hemen hepsinde ortak bir hususiyet vardır ki o da bu eserlerin coğrafi ve tarihi bilgiler içermesidir. O, bu bilgileri eserlerine yansıtıırken bittabi sabit bir noktada durmaz, daima gezer ve gezdirir. *Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlem* isimli romanının başında sarf ettiği şu sözler, onun hayalen bile olsa seyahat fikrine ne kadar aşına olduğunu ortaya koyar:

Seyahat-i fikriyemizpâyitahta münhasır kalmadı. Zaman oldu ki sevgili kârikerimivilâyât-ı şahanede de dolaştırdım. Hudûd-ı mukaddese-iOsmâniyemizin haricine bile çıkarttım. Asr-ı hazıra hasr-ı seyahat etmeyerek ömr-i beşerin maziye doğru imtidâdı demek olan tarih âlemine sokup ömürlerini bi't-tatvilcevelangâhımızı tevsi' eyledim. Kâh Süleyman Musli'ye tevfikân kârikerimi⁵ Mezopotamya çöllerinde, Filistin vadilerinde gezdirip İstanbul'un Rum-ı Şarkî âlemlerinde bulundurdum, kâh Hüseyin Fellah ile beraber Cezayir dayıları içine saldırıp kâh oldu ki Hasan Mellah'ın seyahat-i berriye ve bahriyesine refik ederek Akdeniz'in gerek derununda ve gerek sevâhilinde cevelanlar ettirdim. Bir aralık Paris'e gönderdiğim Nasuh'a kendilerini arkadaş ederek bir Osmanlı'nın kendi nokta-i nazar-ı hikmetinden onlara Paris'in habaya-yısalhasını temaşa ettirdim. Kâh seyahat meftunu bir Subhi Bey refakatiyle memâlik-i şimâliyeye kadar gönderip "acaib-i alem"i nazar-ı hikmetine arz eyledim. (Ahmet Midhat, 1890: 2-3)

Ahmet Midhat'ın romanlarında okurlarını seyahat ettirmesi aynı zamanda onun bu seyahat türündeki edebî birikiminin de hazırlayıcısıdır. Kendi kaleminden çıkan Seyahatnâmelerden önce, 1879 yılında Seyyah Mehmet Emin'in *İstanbul'dan Asya-yı Vusta'ya Seyahat*⁶ adlı eserine yazdığı ön söz ise bu anlamdaki ilk somut örnek kabul edilebilir. Ahmet Midhat Efendi, Seyyah Mehmet Emin'in bu eserine yazdığı önsözde, gezi yazılarına dair önemli tespitlerde bulunur. Ahmet Midhat, Avrupa ve Osmanlı mukayesesi yaparak Seyahatnâmelerin hangi

mevkide bulduklarından söz eder. Avrupa'nın bu yazı türüne ne kadar önem verdiğiinden bahseden Ahmet Midhat, buna karşın Osmanlı toplumunu Avrupa'yı yahut farklı toprakları gezip anlatmak şöyle dursun, kendi memleketlerini dahi gezmekle eleştirir. Ona göre bu durum bizim gezi ve seyahat yazıları hususunda zayıf olmamıza sebep olmaktadır.

Ahmet Midhat, *İstanbul'dan Asya-yıVusta'ya Seyahat* adlı esere yazmış olduğu mukaddimeden on yıl sonra, 1889'da Avrupa'da düzenlenen Müsteşrikler Kongresi münasebetiyle tam bir seyyah gibi gezer, araştırır ve bu gözlemlerini bin sayfayı aşkın bir Seyahatnâme olan *Avrupa'da Bir Cevelan*'da okurlarına sunar. Kendisinin "cevelan" diye söz ettiği detaylı gezilerinin bir ikincisi ise bu sefer Osmanlı sınırları içerisinde gerçekleşir. Böylece *İstanbul'dan Asya-yıVusta'ya Seyahat* Osmanlı toplumu için yaptığı eleştiriye bir nebze göğüslemiş olur. İşte *Sayyadane Bir Cevelan* adlı eseri bu bilincin ürünü olarak değerlendirmek mümkündür. *Sayyadane Bir Cevelan* aynı zamanda kendisinden sonra yazılan bazı eserlere de öncülük etmiştir. Orhan Şaik Gökyay bu hususa dikkatleri çeker ve Yenişehirli Halit Eyüp'ün telif ettiği *Kayıkla Bir Cevelan* adlı eserini bu etkileşimle yazdığını ifade eder (Gökyay, 1973: 463).⁷

Ahmet Midhat'ın yazdığı yazıların ortak noktası, okurlara fayda sağlama hususudur. Seyahatnâmelerin de okur için faydalı olduğunu düşünen yazar, *Sayyadane Bir Cevelan*'da bunu anlatır. Müellif, eserin "Mukaddimeten İki Söz" başlığı altında Avrupa'nın seyahat yazılarını ne kadar önemseydiğini, bizimse bu alanda yeterince eser üretmediğimizi şu ifadelerle anlatır:

Avrupa'nın büyük gazetelerinden herhangiisinin hemen herhangi nüshası açılrsa "spor" sernamesi altında birtakım makat-ı mutavvele görülür. Kariin-i matbuat için bunları okumak hem eğlencelidir hem de faydalıdır. (...) Avrupa matbuatında bu yoldaki "spor" makaleleri kariin-i matbuat nezdinde o kadar lezzetle mütalaa olunur ki bazen en mühim ve muteber kibarın icra eyledikleri spora en muteber gazeteler tarafından birer de muhbir kabul ettirilir. (...) Acaba bizde bu yolda sporlar hiç icra olunmaz mı? Çok! Kibarlarımızdan, kibarzadelerimizden birçok zevat-ı sahib-iktidar vardır ki beren bahren ve bahusus 'bahren'den ziyade berren hele sayd u şikâr maksadıyla güzel güzel cevelanlar yaparlar. Öyleyse bunlar niçin yazılmazlar? Niçin sahayif-i matbuata da girerek onları okuyanları hem eğlendirip hem müstefit etmezler? Acaba bizde bunları yazabilecek muharrirler mi yok? Çok! Fakat bu muharrirlerimiz ile o kibarımız ve kibarzadegânımız arasında münasebet ve taalluk yoktur da onun için yazılmazlar (s.17-19).

Anlaşıldığı kadarıyla Ahmet Midhat, Seyahatnâmeyazılarının bizim toplumumuzdaki zafiyetinin sebebini, güç sahibi kimselerle muharrirler arasındaki uyumsuzluk olarak ifade eder. Çünkü söz konusu geziler, yönetimde aktif rol alan kişilerce icra edilmektedir. Bu kişilerse onları onaylamayan muharrirleri bu hususta desteklememektedirler. Bu ikilik Seyahatnâmelerin gelişim sürecini yok yere yavaşlatmıştır. Bu açıdan Ahmet Midhat'ın gezi yazılarının Türk edebiyatı adına oldukça önemli olduğunu söylemek gerekir.

3. Sayyadane Bir Cevelan'a Dair Bazı Dikkatler

Seyahate hazırlık, seyahat süreci ve seyahatten dönüş olmak üzere üç aşamalı olan bu eser, dört günlük bir süreci kapsar. Seyyah kadrosu dört kişiden ibaret olan bu av gezintisinde öncelikle Şile taraflarında şahsi bir av yeri olan İz... Hazretleri'ni anmak yerinde olacaktır. Nitekim eserde, İzmit Körfezi'nden Şile'ye İz... Hazretlerinin av mekânına kadar olan yolculuk hikâye edilir. Bu yolculukta bulunan diğer iki isim Mf... Bey ve Na... Bey'dir. Tabî ki Ahmet Midhat da bu yolculuğun baş aktörüdür. Ahmet Midhat eserde kendi adını Midhat olarak kullanır. Şahıs isimlerinin bu şekilde kısaltmalarla verilmesi ilginçtir. Burada yazarın amacının, hem dikkat çekmek hem de yol arkadaşlarının gerçek kimliğini gizlemek olduğu akıllara gelir (bk. s.23).

Yazarın isimlendirme hususundaki dikkat çeken bir diğer tercihi geziye çıktıkları kotraya verdiği addır. İz... Hazretleri'ne ait olan bu kotranın adı Keyfim'dir. Kotrayı Ahmet Midhat şu cümleleriyle takdim eder: *Keyfim, İz... Hazretleri'nin kotrasının adıdır. Bu tekne sekiz on sene mukaddem Maltalı*

mi, Kefalonyalı mı nereliyse bir usta vasıtasıyla İstanbul'da yapılmış ufak ve güzel bir teknedir (s.25). Keyfim, dönemin şartlarına göre oldukça muntazam döşenmiş, ihtiyaç duyulabilecek her ekipmana sahip bir kotradır. Yazar bu kotrayı uzun uzadıya tasvir eder. Şahsi tercihlerin ve kısmen lüksün ürünü olan bu kayık, adıyla da bu yönünü belli eder. Bununla birlikte kotrayı imal eden ustanın yabancı oluşu da manidar bir detaydır. *Maltalı mı, Kefalonyalı mı nereliyse bir usta vasıtasıyla İstanbul'da yapılmış* ifadesi, yazarın üretimin yerli olmadığına dair eleştirisi olarak değerlendirilebilir. Nitekim Ahmet Midhat sonraki eserlerinde tekne ve kayık yapımını öğrenmek ve öğretmek gibi hususlardan bahseder. Bilhassa *Sayyadane Bir Cevelan*'la aynı yıllarda yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında sayfalarca anlatılan gemi yapımını akıllara getiren bu tercih, yazarın yerli üretime verdiği ehemmiyeti de göstermektedir (Ahmet Midhat, 1892).

Sayyadane Bir Cevelan, diğer gezi yazılarından farklı olarak seyahate çıkış anıyla başlamaz. Ahmet Midhat'ın birçok eserinde olduğu gibi bu kitabında da, okureserin oluşum sürecine dahimüdahildir. Yani okur eserin neden oluşturulduğunu sorgulamaksızın, bunu bilerek okumaya başlar. Geziyi planlama, yol arkadaşlarıyla görüşme, yolculuğa ikna olma, yol hazırlığı, geride kalan işleri toplama gibi geziye çıkmadan önce akıllara gelebilecek her detay inceden inceye anlatılır:

Yavaş yavaş yüreğimiz ısınmaya başladı. Sözün doğrusunu isterseniz pek de yavaş yavaş değil. Âdeta hızlı hızlı. Zaten Perşembe günleri, cuma günü çıkacak gazeteyi yaptıktan sonra cumartesi için de biraz müsvedde bırakarak Akbaba'ya gidip ta pazar ve bazen pazartesi günü inmek mutadımızdır. İşte cuma bir, cumartesi iki, Pazar üç gün. Bu müddet zarfında o cevelanın icrası kabil. Bunu düşünür düşünmez dostumuza dedik ki:

-Bir Perşembe günü gidilecek olur da ben de bir iki gün evvelden hazırlanırsam üç günü bu cevelana hasredebiliriz (s.22).

Gezinin planlanmasının akabinde çıkılan yolculukta aynı zamanda seyyahlardan biri olan yazar, roman ve hikâyelerinde olduğu gibi bu eserinde de araya girerek açıklamalar yapmaktan, okurlarıyla konuşmaktan geri durmaz. Onlara karilerim diye seslendiği kısımlarda, okurlaradeta yolculuğun bir parçası oluverirler. Bu seslenişlerden ve diyaloglardan bazıları şöyledir:

Karilerimizden şayet bazılarının malumları değildir tahminiyle arz ve ihtar edelim ki randa yelkenlerinde randa sereni veya bıyık denilen... (s.38).

Bu sefer de küçücük bir hâdise bize kavaid-i sohbet ve refakatten bir hikmet keşfettirdi ki karilerime ihtarını cümle-i vezaiftenaddeyerim (s.88).

Bu adalar hakkında karilerime malumat verecek ve işe biraz da tarih nokta-i nazarından bakacak olsam yazacağım şeyler son dereceye kadar ihtisar ettiğim hâlde lâakal elli sütun yazmalıyım ki bir şeye benzeyebilsin. Hâlbuki bu defa biz adalardan hiçbirisi üzerine çıkmadık. Ziyaret etmediğimiz yer için o tafsilata girişmek reva görülemez. Bundan böyle inşallahuteâlâ Adalar'a mahsus bir cevelan yapacak olursak mahsusen yazarım (s.109).

Ahmet Midhat'ın birçok eserinde şahit olduğumuz bu üslup seyahat yazıları için oldukça uygundur. Nitekim bu tür yazılarda, hikâye ve romanda olduğu gibi olay örgüsüne bağlı kalma endişesi yoktur. Her ne kadar gezi yazılarında da gerçek dışı, muhayyel, fantastik öğelere rastlansa da eserin amacı ve niteliği düşünüldüğünde arada bariz bir fark olduğu derhal anlaşılır. Yine de *Sayyadane Bir Cevelan*'da Ahmet Midhat, üslubunu belirgin bir şekilde hissettirir. Çünkü o okurla konuşmakla kalmaz, Seyahatnâmeyi yazmaya başlayacağını dahi bildirir. Yazarın metin içinde metni oluşturmaya başlayacağını ifade ettiği kısım şu şekildedir: *Benim yalnız ne yapacağımı nafîle hiç düşünmeyiniz. Ben yalnız da kalsam sıkılmam, okurum, yazarım. Bahusus şu seyahatimizi yazmaya başlarım ki şimdi tamam o ihsas ile mütehassis olduğumdan şöyle tenhaca yazacağım Seyahatnâme dahi pek lâtif olur* (s.68). Görüldüğü üzere Ahmet Midhat'ın okuru metne dâhil etmesi sıradan değil, dönemine göre oldukça ileri bir yöntem olarak dikkat çekmektedir.

3.1. Eserde Rota ve Bahsi Geçen Muhitler

Seyahat yazılarının amacı, seyyahın gezip gördüğü yerleri anlatmak ve tanıtmak istemesidir. Söz konusu yerler, kimi zaman sıradan ve rastgele belirlenirken, kimi zaman da bir maksada mebni gidilen muhitlerden oluşur. *Sayyadane Bir Cevelan*'ın rotasına bakıldığında daha çok rastgele belirlenmiş bir rota ile karşılaşırız. Yazarın planlama aşamasına dair ifadeleri, girdiği diyaloglar bizde bu algıyı oluşturur:

Midhat seni uzunca bir cevelan-ı bahriye davet edecek olsam icabet ve kabul eyler misin? Bittabi düşündük, uzunca! Bizim için öyle uzun uzadıya hizmetten tebaüd kolay olur mu? Maahazakıacasından pek ziyade mütelezziz olduğumuz safa-yıbahrîninuzuncasına da imrenmeye başladık. Sorduk ki:

- Uzunluğu ne kadar?
- Bir gün, iki gün, üç gün ne kadar istersen...
- Nereye gidilecek?
- İzmit Körfezi'ne doğru... Tavşancıl'a gider üzüm yeriz. (...)

Biz mütalaada iken İz... Hazretleri şunu da ilave eyledi ki:

- Cevelanı biraz daha uzatmaya razı olursan oralarda bir de bildircin ve keklik avı yaparız (s.21).

Yukarıda aktardığımız diyalogdan anlaşılacağı üzere, seyahat belli bir amaç doğrultusunda değil, anlık gelişen ve rastgele seçilen bir rotada yapılmaktadır. Yola, 29 Ağustos Perşembe günü, gün doğumundan bir saat sonra Beykoz'dan çıkılır (bk. s.24-25). Yolculardan biri Beylerbeyi'nden alındıktan sonra ilk olarak Kız Kulesi temaşa edilir. Gezinler buradan da diğer yol arkadaşlarını alarak Marmara'ya doğru devam ederler. Keyfîm adlı kotrayla yapılan yolculuğun güzergâhı Adalar, Pendik ve Kartal hattıdır (bk. s.30). Lakin daha önceden belirlenmiş bir yere varma maksadında olmayan seyyahlar, rotayı pergelle daire çizercesine dolambaçlı şekilde oluştururlar. Bu durum şöyle aktarılır:

Ayastefanos üzerinden Gelibolu Boğazı, Marmara Adası, Kapıdağı, Mudanya ve Keşiş Dağı, İzmir ve Pendik'e doğruşöyle bir pergel-vâri gezdirip bir hatt-ı münhani resmettirdiğimiz nazarı öyle Fenerbahçesi ve Kadıköyü taraflarına kadar da getirip orada mihlayamayız ya! (s.31).

Bazen yolu uzatan seyyahlar, bazen de ters istikamette kaldığı gerekçesiyle kimi semtleri rotalarına almazlar. Bu esnada gezilip görülen yerlere dair malumat da aktarılır. *Ey öyleyse bu Kızkulesi neymiş, niçin yapılmış? Kızlığından, oğlanlığından kat-ı nazar olunursa diyebiliriz ki bu kule, âdetâ İstanbul'un o cihetten medhalini müdafaaya medar olmak amacıyla yapılmış olmalıdır*(s.34)kabilinden sözlerle devam eden yolculuk, Maltepe Burnu'ndan, Tuzla Burnu'na, oradan da Yelkenkaya'ya doğru devam eder. İzmit Körfezi'ne artık çok yaklaşan Midhat ve arkadaşları, takip ettikleri güzergâhta gördükleri üzüm bağlarını, hisarları ve kıyı şeridindeki köylerin mahsullerini konuşarak yollarına devam ederler. Seyyahlar Tavşancıl ve Çerkeşli köylerini geçince nihayet av mekânına ulaşırlar. Değirmendere ve Tepeköy meralarında avlanan seyyahlar, başlangıçtaki detaylı seyahatin aksine dönüştedaha kestirme bir yol izlemeyi tercih ederler (s.88).

Seyahat yazısına bir *Hatime* ile son veren Ahmet Midhat, yapmış oldukları geziyi değerlendirir. Bu kısım,yazarın gezidenaldığı hazzı ve birtakım teşekkürü ihtiva eder:

Şu dört günlük eğlence bence emsali gayr-ı sabık eğlencelerdendir. Bu nimetlerse aslen ve esasen şeref-i ubudiyeti, cümlemizin ma-bihi'l-iftiharî olan padişahımız şevketli, kudretli, velinimet-i cihan efendimiz hazretlerinin cümleyi müstağrak eyleyen eltaf-ı Celilelerinin mukteziyatıdır. Bütün teb'a-i şahanelerinin daima böyle mesuden, müreffehen zaman geçirmelerine dua edersem vazife-i kadirşinasi ve şükür-güzari ile hatm-i kelim etmiş olurum (s.113).

Bu gezintisini bir nimet olarak kabul eden ve bunun için dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid'e teşekkürde bulunan müellif, hatimesini bir dua ile bitirir.

3.2. Bir Kimlik Tartışması: Gezi Yazısı mı? Tarih veya Coğrafya Kitabı mı?

Seyahatnâmeler, içeriği ve yazılma amacı itibariyle tarih ve coğrafya metinleri ile önemli benzerlikler taşır. Nitekim bir tarihçi ya da coğrafyacı da ister istemez bir mekânı tanıma ve tanıtmaya endişesi taşır. Örneğin, Doksanüç Harbi diye de bilinen Osmanlı-Rus savaşını konu edinen bir tarihçinin harbin cereyan ettiği cephelere ve bu minvalde münasebeti bulunan coğrafyaya dair detaylı bir malumat edinmesi gerekir. Özellikle coğrafya alanındaki eserlerde bu gereklilik daha hayati bir noktaya taşınır. Dolayısıyla kimi zaman bir tarih ya da coğrafya kitabında gezinirken kendimizi bir Seyahatnâmenin içindeymiş gibi düşünmemiz olağandır. Bu karmaşaya sıkça temas eden Ahmet Midhat, gezi yazılarının bir coğrafya ya da tarih kitabı olmadığı hususunu hatırlatır. *Sayyadane Bir Cevelan*'da bunun birçok örneğini görmek mümkündür:

Kadıköyü ve Moda Burnu'ndan geçtik dedik. Adalar kanalına girmeye başladık. Ne tarihî yerler! (...) bundan pek çok evvel, şimdiki İstanbul'un birkaç balıkçı kulübesine mahal olduğu zaman, Kadıköyü kocaman bir kasaba idi. Daha sonra, ama pek çok sonraları Osmanlıların işte bu sular üzerindeki ilk mellahlıkları, deniz muharebeleri, Bizans İmparatorluğu'ndan Bursa padişahlığına bahren gelin gönderişler... Hangi birini sayalım? Hiçbirini izah ve tafsile hâl ve mahal müsait değildir. Şu kotra ile bir seyahat-ı tedkikiyye-i tarihiye icra etmiyoruz. Şu satırları da bir tarih olmak üzere yazmıyoruz. Onun en tatlısı, bu latif ahval-i tarihiye insanın hafızasında yerleşmiş bulunmalı da şuralardan geçerken hatırat-ı mezkûre kendi kendisine teceddüt ederek mevakiin gözlere bahş eyledikleri letafetle o hatıratın zihne bahş eylediği letafet birleşerek insana sevincinden "Aman neler oluyorum, neler!" dedirtmeli. Hakikaten insana neler olur neler ki insan onları ne söyleyebilir ne de yazmak mümkün olur (s.39-40).

Ahmet Midhat, Kadıköy, Adalar gibi semtlerden geçerken bu yerlerin tarihteki öneminden bahsetmeden edemez. Bu bahis, bir müddet sonra gezgin bakışıyla değil bir tarihçinin anlatımıyla devam eder. Bunun farkında olan yazar, eserinin gezi kitabı olduğunu hem kendisine hem okurlarına hatırlatmaya ihtiyaç duyar. Zira önüne geçemediği tarih hafızası yazarı bir türlü rahat bırakmıyordur. Bazı kısımlarda yazarın bununla ilgili ciddi serzenişlerini görebiliriz:

Adalar! HUUU! Ne tarihî yerler! İstanbul ile bu adalar arasında ne acib ve garip müraselat-ı tarihiye olmuş. Neler olmuş neler ki, her biri bast edilse en latif romanlardan birçoğunu birden teşkil eder. Of aman bu tarihten de!

Bu itirazı siz etmediniz ey kari! Arkadaşlarım da etmediler. Ben ettim. Ben kendime ettim. Zira öyle bir hâl-i inbisattaydım ki artık tarih, benim için yeni bir meşguliyet-i ciddiye sureti olarak ağır gelmeye başladı. Lakin ne yapayım ki kuvve-i hafızamı tatil edemiyordum. Mahaller görüldükçe oralarda gûzar etmiş olan hâller dahi kendi kendilerine gözlerimin önüne geliveriyorlar. Neyse! Yorulursam bari ben yorulayım da sizi de şu hatırat-ı tarihiye meselesiyle yormayayım. Arkadaşlarımı yormadığım gibi!(s.42).

Ahmet Midhat, tarihi detaylara fazlaca yer verdiğini fark edip kendisini durdurur. Çünkü ona göre tarih metni, seyahat metni gibi zevk gayesiyle okunmak için değildir. Tarihi meselelerin anlatıldığı yazılar daha ağır ve yorucudur. Bu yönüyle iki tür birbirinden ayrılır. Ancak seyahat yazılarında da gezilen görülen yerlerin tarihteki yeri ve önemi seyyahların aktarmak isteyecekleri bilgilerdir. Ahmet Midhat, benzer şekilde eserinin coğrafya kitaplarıyla karıştırılmaması için de hatırlatma yapar:

Marmara Denizi, nasıl bahr-i dâhiliyenin en güzeli ve deniz safaları için ihtiyar olunacak seyahatlere nasıl en ziyade elverişliyse bu denizin en güzel bir parçası da İzmit Körfezi addolunmak bihakkın becadır. Vakıa şuracıkta gönlüm isterdi ki bu körfeze dair karilerime bir suret-i umumiyede malumat vereyim. Ancak şu satırları yazmaktan maksadım bir coğrafya kitabı vücuda getirmek olmayıp suret-i geşt ü gûzarımızıhikâyeden ibaret bulunduğu cihetle bu malumat-

ı umumiye ile burada sayfalar doldurmayı tecviz eyleyemem. İnşallah bunun da sırası gelerek karilerimi bu yüzden de memnun ve müstefit etmeye muvaffak olurum (s.55).

Yazar İzmit Körfezi'ni tasvir ederken, onun Marmara'daki konumundan bahsetmeden edemez. Fakat bu bahis onun zihnindeki coğrafi bilgilerin gün yüzüne çıkmasını gerektirir. Ancak Ahmet Midhat bir coğrafya kitabı yazmak emelinde değildir. O, *Sayyadane Bir Cevelan*'ın ilerleyen kısımlarında da eserinin tarih ve coğrafya sınıfına dâhil olabilme tehlikesine karşı endişelidir. Bu hususa dikkat çeken yazar, okurlarından müsamaha bekler:

Ne kadar ittika' eylesek yine hatırat-ı tarihiyeden yakayı kurtaramadığımızdan dolayı karilerimizin affını rica ederiz. A canım, bu kadar mühim şeyler de hatırdan bi'l-küllüye çıkabilirler mi ya? Buraları hatırat-ı tarihiyece bu kadar zengin olmamalıydılar da biz de karilerimiz de yorulmamalıydık değil mi? Lakin o zaman dahi bu yerlerin ne ehemmiyeti kalırdı? Bu seyahatten bizim için ne lezzet husule gelebilirdi? (s.62).

Tarih metnlerinin seyahat yazılarına kıyasla daha yorucu olduğu düşüncesi burada yinelenir. Fakat öyle dahi olsa bu detaylar seyahat yazılarına lezzet katmaktadır. Yazarın bu dengeyi kurmak adına yapması gereken şey, yeri geldikçe tarihi detayları paylaşmakla birlikte, bunun aşırıya kaçmamasını sağlamaktır. Bunlar, seyyah bakış açısının önüne geçmemelidir ki yazı Seyahatnâme hüviyetini korusun. Eserinde bu dengeyi koruyan Ahmet Midhat, detaylı tarih bilgisi vermesi gereken noktalarda şu şekilde dengeyi kurmaya çalışır: *Bu adalar hakkında karilerime malumat verecek ve işe biraz da tarih nokta-i nazarından bakacak olsam yazacağım şeyler son dereceye kadar ihtisar ettiğim hâlde lâ-akal' elli sütun yazmalıyım ki bir şeye benzeyebilsin* (s.109). Okurlarını bu sözlerle aydınlatan Ahmet Midhat, eserini tarihi anlatımın gölgesinde bırakmak istemez. Onun bu tercihi, tarih metinleriyle seyahat yazıları arasındaki farkın anlaşılması adına önem arz eder.

Yazara göre tarih yazılarının seyahat yazılarından bir diğer farkı taraflı ve dolayısıyla doğruluktan uzak olabilme durumudur. Ahmet Midhat Seyahatnâmelerin tarih metinlerinden daha gerçekçi ve doğru olduğunu, eserindeki bir bağlamdan hareketle dile getirir. Kız Kulesi bahsinin açılması üzerine yazarın yaptığı açıklamalar tarih yazılarının bu yönüne dairdir. İlgili kısım şu şekildedir:

Kızlığın, oğlanlığın kat-ı nazar olunursa diyebiliriz ki bu kule, âdetâ İstanbul'un o cihetten methalini müdafaaya medar olmak amacıyla yapılmış olmalıdır. Vakıa buna dair bir fıkra-i tarihiye görmüş değiliz. Lakin bir şeyin doğru olması mutlaka tarihte görülmesine mütevakkıf olamaz ya! Tarihte ne kadar da yalanlar vardır. Göz var, izan var demişler. Bu göz, bu izan tarihte mukayyet olan yalanları bile tashihe yardım eyliyor (s.34).

KızKulesinin tarih kitaplarındaki anlatımına ve ona dair verilen bilgilere yapılan bu gönderme, yazarın tarih kitaplarına yönelik eleştirisidir. Yazarın burada gezi yazılarının tarih metinlerinden farklı olarak daha samimi ve gerçekçi olduğunu savunduğunu görebiliriz. Ancak şurası önemli bir gerçektir ki tarih yazıları seyahat metinlerine sık sık kaynak teşkil etmekle birlikte seyahat yazıları da önemli ölçüde tarih metinlerine kaynaklık etmektedir.

3.3. Pragmatist Bir "Cevelan"

Ahmet Midhat Efendi, hangi tür olursa olsun yazılarını öncelikle topluma fayda sağlamak için kaleme almış bir yazardır. Onun ele aldığı konular ne kadar çeşitli olsa da vermek istediği mesajlar çoğunlukla faydalı olmak maksadı taşır. Bu maksat, Orhan Okay tarafından şu şekilde ifade edilir: *Ahmet Midhat Efendi maddi veya manevi her sahada umum Osmanlı milletinin saadeti gibi daha pragmatist bir neticeye ulaşmak ister* (Okay, 2017: 29). Bir Osmanlı aşığı olan Ahmet Midhat, hiçbir zaman devletinin her tutumunu sorgusuz sualsiz kabul eden biri olmamıştır. O toplumun ve devletin hep daha iyiye daha faydalı olana yönelmesi için tavsiyelerde bulunmuştur. Bu doğrultuda topluma okumayı tavsiye etmiş ve faydalı olan eserler kaleme almıştır. *Çünkü her şeyden önce millet okumalı, dünyayı*

öğrenmeli, hayata faydalı bilgiler edinmeli, Ortaçağ karanlığından kurtulmalı, aydınlar için çalışma hedefi bu olmalı idi (Başman, 1944: 5).

Sayyadane Bir Cevelan'daki faydacı unsurlara bakıldığında, eserin ilk bölümü olan *Mukaddimeten İki Söz* başlıklı kısımda, Seyahatnâmelerin faydasının ele alındığını görürüz. Bu bahis, yazarın bu Seyahatnâmeyi neden kaleme aldığına dair bir açıklama niteliğindedir. Ona göre Seyahatnâmeler topluma fayda sağlayan, bilgi veren, bilgi verirken eğlendiren istifade edilmesi gereken metinlerdir:

Avrupa'nın büyük gazetelerinden herhangiisinin hemen herhangi nüshası açılrsa "spor" sernamesi altında birtakım makat-ı mutavvele görülür. Kariin-i matbuat için bunları okumak hem eğlencelidir hem de faydalıdır.

Faydalıdır zira bu eğlenceleri yapanlar behemehal mensup oldukları kavmin en gözü açık, en malumatlı, en terakkiperver sınıfından olacakları cihetle kâffe-i müşahadat-ı mütetabiaları hakkında bunların birer mülahazası olur ki o mülahazalar işte malumat-ı ciddiye üzerine mübteni bulunarak bu cihetle dahi okuyanları o malumata, o mülahazata teşrik etmiş olur (s.17).

Müellifin ifade etmiş olduğu üzere, seyahat yazıları hem eğlenceli hem de faydalıdır. Çünkü bu yazıları sayesinde gezmeye gerek kalmadan gezginlerintecrübelerine ortak olunur. Ahmet Midhat fayda hususuna yalnızca Seyahatnâme okuma ve yazma konusunda işaret etmez. Onun Osmanlı halkını daha iyiye yöneltme amacı eserde birçok bağlamda dikkat çeker. Bunlardan biri Ahmet Midhat'ın yerli üretime yapmış olduğu vurgudur. Seyahate "Keyfim" adlı kotrayla çıkacak olan Midhat'ın bu teknenin yabancı kimseler tarafından yapıldığını söylemesi sıradan bir detay değildir. Burada vurgulanmak istenen husus kotranın yerli üretim olmamasından kaynaklanan üzüntüdür. Burada Ahmet Midhat'ın *Ahmet Metin ve Şirzad*⁸ romanında başkahraman Ahmet Metin'e milli imkânlarla bir gemi yaptırdığını da hatırlatalım. Sayyadane Bir Cevelan'damevzunun geçtiği kısım şu şekildedir: *Keyfim, İz... Hazretleri'nin kotrasının adıdır. Bu tekne sekiz on sene mukaddem Maltalı mı, Kefalonyalı mı nereliyse bir usta vasıtasıyla İstanbul'da yapılmış ufak ve güzel bir teknedir* (s.25). Ahmet Midhat Osmanlı'da teknik bilginin yanı sıra teknik ekipmanın yetersizliğinden demustarıptır. Bu durum doğal zenginliklerimizin de birçoğunun ziyan olmasına neden olmaktadır. Avrupa'nın bizim doğal ürünlerimizi değerlendirebilmesi ve dolayısıyla bizim dış ülkelere bağımlı olmamız, Ahmet Midhat'ın yakındığı ve aynı zamanda faydacı yaklaşımla okurda farkındalık uyandırmak istediği önemli bir husustur:

Gerek Darıca'nın ve gerek şu İzmit Körfezi etrafında bulunan sair kasaba ve köylerin mahsulatı üzümüne de münhasır değildir. Burada pek çok zeytinlikler de var. Birer çırpı ile dikilmiş olan şu ağaçların uzaktan gösterdikleri intizamdaki letafet mutlaka göz ile görmeye muhtaç olup lisan ve kalem ile bihakın tasvir olunamaz. Hâlbuki bu kadar çok zeytinlikler hâlâ orada yeni sistem yağhaneler inşasına lüzum gösterememiş olduğundan o nefis zeytinlerden yağ dahi ihraç olunuyorsa da torbalar derununda sızdırılarak çok mahsulden az yağ istihsal olunabilir. Vakia bu torba yağlarının nefasetlerine diyecek yoktur. Ama yağın birçoğunun da posa ve çekirdek vesaire ile zayi olup gitmesi, elbette acınacak bir ziyandır (s.59).

Üzüm ve zeytin gibi mahsullerin Darıca ve İzmit Körfezi'ndeki kalitesinden bahis açan Ahmet Midhat, bu ürünlerin işlenmesi için gerekli teknik malzemenin olmayışından dem vurur. Bu ürünler, görsel şölenin yanı sıra maddi anlamda da önemli fayda sağlayacak zenginliklerdir. Fakat teknik yetersizliğimiz ürünlerin büyük kısmının ziyan olmasına sebep olmaktadır. Bu da yurdun dış ticaret gücünü zayıflatmakta ve bizi dışarı bağımlı yapmaktadır. Sıradan bir köy ve ağaç tasviri esnasında böyle ciddi konulara temas eden seyyahımız, bu metnin yalnızca eğlence amaçlı yazılmadığının, topluma faydalı olmayı hedeflediğinin sinyallerini verir. Burada dikkatleri çeken diğer bir nokta, Ahmet Midhat'ın Avrupa'nın hangi hususlarda etkin olduğuna dair malumatının olmasıdır. Bilindiği üzere Ahmet Midhat Avrupa'yı görmüş ve tanımış bir yazardır. Onun bu bilgileri ışığında Osmanlı'daki gelişmiş ve gelişmemiş yönleri kaleme alması, yazarın toplumsal kaygılarından

kaynaklanmaktadır. Onun eserlerinde zaman zaman Osmanlı'yla Avrupa'yı mukayese etmesinin nedeni, ait olduğu toplumu daha iyi bir düzeye taşıma isteğidir. Bu doğrultuda üzüm bağlarını ve bahçelerini gördüğünde memleketimizi övmeyen Ahmet Midhat, vatan hayranı bir edayla bunu yaparken Osmanlı'nın ticaret ahlakına da göndermede bulunur. Zira dış ticaret kaygısı taşıyan Ahmet Midhat'ı, Darıca'da gördüğü çavuş üzümünün ihtişamı şu şekilde onu derinden yaralar:

Muahharan Fransa'nın sair vilayetlerine de intişar ederek "şasla" diye nefasetiyle bütün Avrupa'da şöhret bulmuş olan üzümler işte şu bizim çavuş üzümünün zürriyeti iseler de ikisini de yemiş olanlar ittifak-ı ârâ ile hükmederler ki Fransa'nın şaslası İstanbul'un çavuş üzümüne nispetle âdeta dağlarda yabancı asmaların hâsıl eyledikleri üzümler menzilesinde kalırlar. İstanbul civarında yetişen üzümler dünyanın hemen hiçbir tarafına kıyas olunamazlar. Avrupa'da "cure de raisin", yani çok üzüm yiyerek tezyid-i sıhhat merakında bulunanlar uzun uzadıya seyahat külfetlerini ihtiyar eyleyerek üzümleri nefis olan memleketlere giderler. Ama bu erbab-ı merakın miktarı öyle yüzlerle addolunacak kadar az değildir. Binlerle addolunacak kadar çoktur. Bunları kendi memleketlerine celp ile o yüzden ticaret ve istifade meselesi dahi bağları çok olan memleketler arasında bir rekabet meydanı açtığından, bunların her biri diğerinden âlâ misafirhaneler tanzimi yolunda büyük fedakârlıklar ihtiyar ederler. Bizim güzel İstanbul'umuz bu rekabette Avrupa'nın bütün memleketlerine tefevvuk edecek derecelerde, üzümlerimiz öteden beri nefis idiye de ne çare ki memleketimiz berren ve bahren Avrupa bilad-ı müterakkiyesinebaid ve binaenaleyh sapa düştüğü için, şimdiye kadar İstanbul cure de raisinmeraklılarının mecmuu olamamıştı. Rumeli şimendiferlerinin Avrupa hatlarıyla ittisakı sayesinde eski sapalık kalmadıysa da henüz Avrupa seyyahlarının ayağı matlup derecede buralara alışmadı. Sebebi ise han ve otel nevinden mevcut olan misafirhanelerin hem pek fena ve hem de pek pahalı olmalarıdır. Bu misafirhaneler, ne derecelerde itmam edilirlerse Avrupa seyyahlarının ayakları o nispette buralara alışarak şimdilerde olduğu gibi öyle yalnız çarşımızı, pazarımızı, bedestenimizi gezip kalıçe ve esliha-i atikamübayaası için değil, cure de raisin yapmak veyahut bir kış geçirmek için de buralara külliyyetli Avrupa seyyahı gelip yine külliyyetli paralar bırakırlar (s.57-58).

Bu kadar kıymetli üzümlerin tanıtımı ve ihracı mümkün olsa yazarın bahsini ettiği kazanç hâsıl olacaktır. Ancak ne yazık ki Avrupa'nın seyyahları henüz buraları keşfedememiştir. Bunun sorumlusu yazara göre dış ticaret anlayışımızın yanlışlığıdır.

Ahmet Midhat'ın faydalı olma isteği yalnızca ticari ve maddi hususlarda değildir. O, kitap okuma eyleminden dahi fayda sağlanabilmesi hususunu önemser. Bunu da zaman zaman şu şekilde ifade eder: *Esna-yırâhta köyün ahvaline dair Eşref Ağa'dan bin türlü malumat istihsalinesa'y u gayretten geri kalmayacağımı karilerim elbette bilirler. Fakat aldığım malumatın çoğu kendilerini mütelezziz ve müstefit etmeyeceklerini bildiğim için burada tafsillerine lüzum göremem* (s.70). Görüldüğü üzere müellif, okura fayda sağlayacak mevzuları yazmakta, okura lezzet vermeyecek, fayda sağlamayacak detaylara metninde yer vermemektedir. Yazar bu faydacı yönünü, kimi eylemlerin zararlı olduğunu, fayda getirmediğini söyleyerek de ön plana çıkarır. Örneğin alkolkonusunda okurlarına şu faydacı öğütlerde bulunur:

Sanki içki nedir? Neşesi olmayan adamlara neşe verecek bir ilaç mıdır? Heyhat! Bunca etibba bunca hükema yazmışlar ve bunca vukuat-ı elime ispat eylemiştir ki içki insana neşeden ziyade elem verir. Asıl neşe denilen şey beş on dakikaya mahsus olup ondan sonra bekrilerin "ekşidi" dedikleri hâl zuhura gelir ki artık sarhoşun civıtması âdeta bir hastalıktır. Daha sonra humar dedikleri hâl ise iç sıkıntısından, meraktan, kasavetten başka ne olabilir? İnsan ayyaşlıkta devam ettikçe yıldan yıla neşesi azalıp humarı artar. Mide fesadından, sinir zaafından bed' eden hastalıklar gitgide "hipokondri", yani meraka kadar sardırarak bu yolun gayesi tecennün ve intihar gibi müthiş noktalar olduğu kendi kendisine meydana çıkar. (...) bu bir ziyandır. Pek acınacak bir ziyandır (s.100-101).

Yazar, alkol konusuna neticesi itibariyle yaklaşarak aslında verdiği zevkin gerçekçiliğinin olmadığını okurlarına bu şekilde anlatır. Dahası iç sıkıntısı, kasvet, mide rahatsızlığı, sinir hastalığı gibi birçok

probleme de sebep olan bu eylemin, yazarın faydacı anlayışına göreyanlılığı aşikârdır. Bu nedenle yazar cevelanı boyunca bu eylemden uzak kalarak hem kendisi hem okurları için faydalı olanı tercih ettiğini dile getirmiştir.

3.4. Metinlerarası Göndermeler

Sayyadane Bir Cevelan'da Ahmet Midhat birçok esere gönderme yaparak metinlerarası bir söylem oluşturmuştur. Söz konusu göndermelerin bir kısmı yazarın kendi metinlerine yapılırken, bazı göndermeler farklı yazarların eserlerine yapılmıştır. Yazarın donanım ve kültürel birikiminin göstergesi olan metinlerarası söylemler eserin hem niteliğini artıran, hem de okuru farklı metinleri öğrenmeye teşvik eden bir anlatım biçimidir. Ahmet Midhat'ın birçok eserinde istifade ettiği bu yöntem, *Sayyadane Bir Cevelan*'da da etkin rol oynar. Kitaptametinlerarası ilişki kurulan eserlerin başında yazarın kendi yapıtları gelir. Bunun ilk örneği şu şekildedir:

Bu hâdis vukua geldiği zaman biz dahi tamam Maltepe'nin karşısındaydık. Sol tarafımızda o zümrüdün sahra görünüyor ki mebadî-i zuhur-ı Osmaniyanda Osmanlılarla İstanbulluların burada icra eyledikleri muharebe-i azime tarih-i askerinin en şanlı, en şairane vukuatındandır. Tafsili de Mufassal'ımızda vardır (s.44).

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde büyük bir savaşın yaşandığı muhitten geçen yazar, buranın tarihi dokusundan bahsetmek ister. Fakat Seyahatnâmesini bunun gibi tarihi bilgilerle doldurmak istemeyen yazar, söz konusu bilgilere ulaşılabilecek bir kaynak önerisinde bulunur. Bu kaynak yazarın kendisine ait olan *Mufassal* diye tabir ettiği *Mufassal Tarih-i Kurun-ı Cedîdeadlı üç ciltlik* eseridir (Ahmet Midhat, 1886). Yazarın metinde bahsini ettiği diğer bir eser ise *Avrupa'da Bir Cevelan*'dır. Ahmet Midhat'ın Avrupa seyahatini içeren bu esere gönderme şu şekildedir: *Bense hemen en yakın kahveye can attım. Avrupa'da Bir Cevelan'ımı mütalaa buyuran karilerim bilirler ki kahveyi ziyadece severim*(s.64). *Avrupa'da Bir Cevelan*, yazarın *Sayyadane Bir Cevelan*'ından üç yıl önce neşredilmiştir. Bu eserde kendisine dair birçok detaya yer veren Ahmet Midhat, okurlarını buraya yönlendirmekle hem anlatımda tasarruf sağlar hem de başka bir eserine dikkat çekmiş olur.⁹

Yazarın yalnızca kendi eserleri ile metinlerarası ilişki kurmadığından, farklı kaynaklara da göndermeler yaptığından daha önce bahsetmiştik. Bu eserlerden biri *Don Kişot*'tur. Köy yollarına geldiklerinde hayvan sırtında yol alan seyyahlarımız, beygir üzerinde yolculuklarını devam ettirirken Midhat, Baba Eşref'in at sırtındaki halini Don Kişot'a benzetir. Bu vesileyle Cervantes'in *Don Kişot*'unun parodisini yapar (Cervantes, 2009):

Bindiğimiz hayvanlar çürük çarık köylü hayvanları oldukları gibi tâbi olduğumuz yol dahi gayet taşlık ve fena bir yol olduğundan hayvanlar üzerinde salavat ile durmaklığımız lazım gelirdiyse de bir aralık yolumuz çayır gibi düzlük bir mahalle gelip bizden biraz ilerde yürümekte bulunan Baba Eşref dahi silahıyla, pusatıyla o dört kemikten ibaret bulunan semerli beygir üzerinde Don Kişot gibi komik bir hâl peyda eylemiş olduğundan, güya kendisine bir şaka yapmak için beygirime bir sopa vurdum (s.88).

Don Kişot'un at sırtında, savaşçı adabıyla kuşanmış halinin parodisi Baba Eşref'in vaziyetiyle bağdaştırılarak yapılırken, eserle metinlerarası bir bağ kurulmuş olur. Dönüş yolundaki rüzgâr engeli, metinde yine farklı bir metnin çağrışımına kapı aralamıştır. Çamlımanı'na yaklaştıkça Adalar'dan esen rüzgâr kotranın gidişine mani olmuş, kotra kaptanı ve tayfası rotayı liman derununa döndürmek durumunda kalmıştır. Bu limandan etrafı tasvir eden yazar, gördüğü manzarayı okurlarına anlatır. Anlatmış olduğu bu görüntüden hareketle Fenelon'un *Telemak* eserine (Fenelon, 1859) şu şekilde göndermede bulunur:

Nisf-i daireden daha ziyade bir şekl-i müstedir ile teşekkül eden bu limanın her tarafını bir çam ormanı istila etmiştir ki fesleğen gibi yeşil olan bu ormanın altında bulunmaktan ziyade, elbette onu haricen temaşa etmek daha safalıdır. Hele şurasında burasında erkek kadın bazı seyircilerin de görünmesi bu hâlî, o sâkit yerden sanki periler görünüyörlarmış gibi insanın ihsasını ikaz eyler.

Orayı ve bu seyircileri gören adam Fenelon'un *Telemak'ını* okuyorum ve ceziresi ve nemfleriyle beraber kalipsoları görüyorum zanneder (109-110).

Türk edebiyatının ilk çeviri romanı olan *Telemak'a* yapılan bu gönderme, hem yazarın zihin dünyasını hem de kültürel donanımını okurlara bir kez daha hatırlatır. Batı edebiyatındaki eserleri etraflıca bilen yazar, bu bilgisini eserlerinde ortaya koyarak metinlerarası bir zenginlik oluşturur. Böylece Seyahatnâmesini yalnızca bir eğlence metni olmaktan çıkararak, çok yönlü bir eser hâlinde okurlarının istifadesine sunar.

Sonuç

Eserlerini okunmak, anlaşılacak ve topluma faydalı olmak maksadıyla kaleme alan Ahmet Midhat, birçok edebi türde olduğu gibi Seyahatnâme türünde de Türk edebiyatına önemli katkılar sunmuştur. O, Seyahatnâmelere verdiği önemi birçok kez dile getirmiş, bu türün gelişimi için çaba sarf etmiştir. Avrupa'da seyahat yazılarına verilen önemin, Osmanlı topraklarında da gösterilmesi gereği, yazarın esas kaygısı olmuştur. Bu doğrultuda Seyahatnâme türünde *Avrupa'da Bir Cevelan*, *Sayyadane Bir Cevelan* gibi önemli eserler neşretmiştir. Ayrıca bazı romanlarını da Seyahatnâme formatında kaleme alması onun bu türe fazlasıyla önem verdiğini gösterir. Yazarın, seyahatin kendi ülkemizde, kendi topraklarımızda da yapılıp kaleme alınabileceğini göstermesi *Sayyadane Bir Cevelan*'ın edebiyat sahasına kattığı önemli kazanımlardandır.

Ahmet Midhat, Beykoz'dan yola çıktığı bu eserinde İzmit Körfezi'ne kadar temaşa ettiği detayları okurlarına tasvir etmiş, kimi zaman tarihi bilgilerle, kimi zaman şahsi yorumlarla zevkli bir gezi yazısı ortaya çıkarmıştır. Bu eserde, yazarın özellikle dikkat çektiği bazı hususlar ön plana çıkmıştır. Bunların başında gezi yazılarının tarih ve coğrafya yazılarıyla ortak ve ayrışan yönleri olmuştur. Burada yazar, tarihi ve coğrafi bilgileri ihtiva eden gezi yazılarının mutlak suretle bu türlerle benzeştiğini, fakat temel ölçütte şahsi gözlem ürünü olan gezi yazısının bu türlerden farklı oluşunu mükerreren vurgulamıştır. Buna göre birbirlerinden sıklıkla faydalanan bu sahalara birbirleriyle alakalı fakat aynı zamanda farklı türler olarak ele alınması gerektiği kanaatine varılmıştır. Eserdeki çeşitli tarihî detaylardan da bunu rahatlıkla görmüş oluruz. Diğer taraftan *Sayyadane Bir Cevelan*'da metinlerarasılık unsurlarına da rastlanmaktadır. Yazarın kendi eserlerine yaptığı göndermeler ve yazara ait olmayan, Batı edebiyatına ait olan göndermeler şeklinde iki başlık altında inceleyebileceğimiz metinlerarasılık, eserin niteliğini daha da artırmıştır.

Ahmet Midhat'ın, okurlara zevk ve eğlence vermesinin yanı sıra Osmanlı toplumuna faydalı olma, onu daha iyiye taşıma kaygısıyla kaleme aldığı *Sayyadane Bir Cevelan*, bu anlamda önemli öneri ve eleştirileri gündeme getirmektedir. Bu minvalde Ahmet Midhat, Osmanlı'nın dış ticaret hukukundan, yerli üretim konusundaki çalışmalarına; teknik yetersizlikten doğal zenginliklerimizin ziyanına varıncaya kadar birçok toplumsal sorunu irdelemiş ve eleştirilerde bulunmuştur. Burada yazarın dikkat çektiği bir diğer konu da Avrupa'dan gelecek turistlere, ülkemizi cazip kılmak için atılması gereken adımlar olmuştur. Yazarın işaret ettiği tüm bu hususlar onun taşımış olduğu toplumsal kaygı ve faydacı üslubunun seyahat yazısına da bir yansımaları olarak değerlendirilmiştir.

Kaynakça

Ahmet Midhat Efendi. (1890). *Rikalda yahut Amerika'da bir vahşet âlemi*. İstanbul.

Ahmet Midhat Efendi. (1886). *Mufassal tarih-i kurun-ı cedîde*, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası; Kırk Anbar.

Ahmet Midhat Efendi. (1952). *İzmit körfezinde bir gezinti*, (haz. Hakkı Tarık Us), İstanbul: Vakıf Matbaası.

- Ahmet Midhat Efendi. (2000). *Acaib-i âlem*. (M. F. Andı, Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Midhat Efendi. (2013). *Ahmet Metin ve Şirzat*. (Ö. Nemetlu ve F. Gökçek, Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Midhat Efendi. (2015). *Avrupa'da bir cevelan*. (N. A. Pala, Haz.). Dergâh Yayınları.
- Ahmet Midhat Efendi. (2016). *Edebiyat yazıları hakkında*, Edebiyat Yazıları 1 (H. H. Durgun ve F. Gökçek, Haz.). Dergâh Yayınları.
- Ahmet Midhat Efendi. (2017). *Sayyadane bir cevelan*. (İ. A. Kumsar, Haz.). Dergâh Yayınları.
- Başman, A. (1944). *Ahmet Midhat Efendi*, (Ş. Rado, Akt.) İstanbul Kültür Dergisi.
- Beydilli, K. (2009). Sefaretnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 289-294). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fenelon, F. (1859). *Telemak*. (Yusuf Kamil Paşa, Çev.). Tab'hane-i Amire.
- Gökyay, O. Ş. (1973). Türkçede gezi kitapları. *Türk Dili (Gezi Özel Sayısı)*. (258). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kural, İ. (2008). *Ahmet Midhat efendi'nin romanlarında seyahat*, [Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Okay, M. O. (2017). *Batı medeniyeti karşısında AhmetMidhat Efendi*. Dergâh Yayınları.
- Rado, Ş. (1986). *Ahmet Midhat Efendi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Saavedra, Miguel de Cervantes. (2009). *Don Kişot*. Yapı Kredi Yayınları.
- Seyyah Mehmet Emin. (2007). *İstanbul'dan Asya-yı vusta'ya seyahat*, (haz. A. Muhibbe Darga), Everest Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19. asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.
- Tezcan, N. (2009). Seyahatnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.19).
- Timur, K. (2004). Romanlarında eserlerinin reklamını yapan bir yazar: Ahmet Midhat Efendi, *Türk Dili*, (634).
- Timur, K. (2018). Avrupa'da bir cevelan'ın muhayyel mukaddimesi: Paris'te bir Türk. S. Somuncu (Ed.) *Avrupa Macerasının Erken Dönem Bir Örneği Avrupa'da Bir Cevelan*. Manas Yayınları.
- Yenişehirizade Halit Eyüp. (2016). *Kayıkla bir cevelan*, (A.Koçak, Haz.). Akıl Fikir Yayınları.

Sonnotlar

¹ İlk Hoca, İlk Öğretmen.

² Ahmet Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, (haz. N. Arzu Pala), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.

³ Bu konuda şu yazıya bakılabilir: Timur, Kemal, "Avrupa'da Bir Cevelan'ın Muhayyel Mukaddimesi: Paris'te Bir Türk", *Avrupa Macerasının Erken Dönem Bir Örneği Avrupa'da Bir Cevelan*, Editör: Selim Somuncu, s. 23-40, Manas Yayınları, Ankara 2018.

⁴ Sefaretnâmeler hakkında detaylı bilgi için bk. (Beydilli: 2009: 289-294)

⁵ Okuyucularımı.

⁶ Ahmet Midhat'ın yirmi üç sayfalık oldukça uzun bir mukaddime yazdığı bu eserde, Türkistan'ın Rusya'nın istilasında olduğu süreç Osmanlı gezgini Seyyah Mehmet Emin'in kaleminden okurların istifadesine sunulur.

⁷ Ahmet Midhat Efendi'nin damadı olan Yenişehirizade Halit Eyüp, *Kayıkla Bir Cevelan*'ı, *Sayyadane Bir Cevelan*'a zeyl ve ilave maksadıyla yazdığını açıkça ifade eder. *Kayıkla Bir Cevelan* Ahmet Koçak tarafından Latin harflerine aktarılarak neşredilmiştir.

⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat*, (haz. Özlem Nemetlu, Fazıl Gökçek), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

⁹ Kitaplarına göndermede bulunması yazarın eserlerinin reklamını yapma yönüne de işaret eder. Bu konuda şu çalışmaya bakılabilir: Timur, Kemal, "Romanlarında Eserlerinin Reklamını Yapan Bir Yazar: Ahmet Midhat Efendi", *Türk Dili*, 634, 401-412, 2004.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Prof. Dr. Kemal TİMUR

Diğer Yazarlar / Other Authors: Dr. Öğr. Üyesi Feyza BULUT

Yazar Katkı Oranı Beyanı/Author Contribution Rate: Araştırmacılar çalışmaya eşit oranda katkı yapmışlardır.

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazarlar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkilerinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmalarının olmadığını beyan etmişlerdir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazarlar bu makalede "Etik Kurul İzni"ne gerek olmadığını beyan etmişlerdir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazarlar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmişlerdir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.